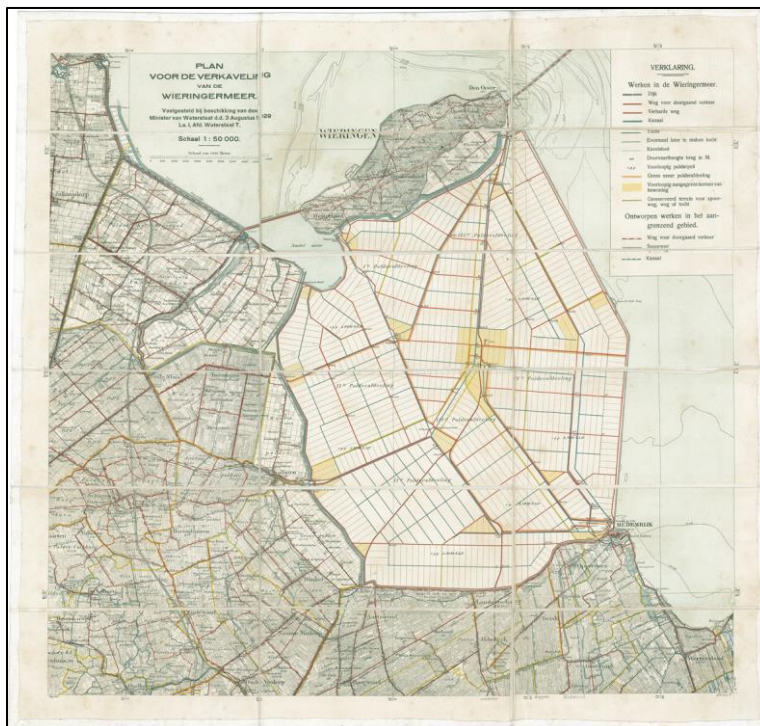

Spreiding van nederzettingen

Op de kaart van het Plan-Lely uit 1891 zijn geen nederzettingen aangegeven. Dat wilde echter niet zeggen dat de samensteller van dat plan dacht dat de stichting van dorpen of steden in het nieuwe land achterwege zou kunnen blijven. Geheel in de traditie van de Nederlandse landaanwinning ging hij er vanuit dat zodra er behoefte was aan plaatsen waar voorzieningen zich zouden concentreren deze wel gerealiseerd zouden worden door de polderbewoners. Van oudsher waren er immers op plaatsen waar land- en waterwegen zich kruisten op particulier initiatief kerken, scholen, werkplaatsen en woningen verrezen. Er waren aan het einde van de negentiende eeuw geen aanwijzingen dat in nieuw te winnen land de nederzettingen zich anders zouden ontwikkelen dan voorheen in laag-Nederland het geval was geweest. In het decennium na de totstandkoming van de Zuiderzeewet van 1918 veranderde dat evenwel. Al snel was duidelijk dat de bemoeienis van de Rijksoverheid met de droogmakerijen in de af te sluiten Zuiderzee ingrijpend zou zijn. Om te voorkomen dat een voorspoedige ontwikkeling te lang op zich zou laten wachten, nam de regering ook bij de ruimtelijke indeling van de nieuwe polders de regie in handen.

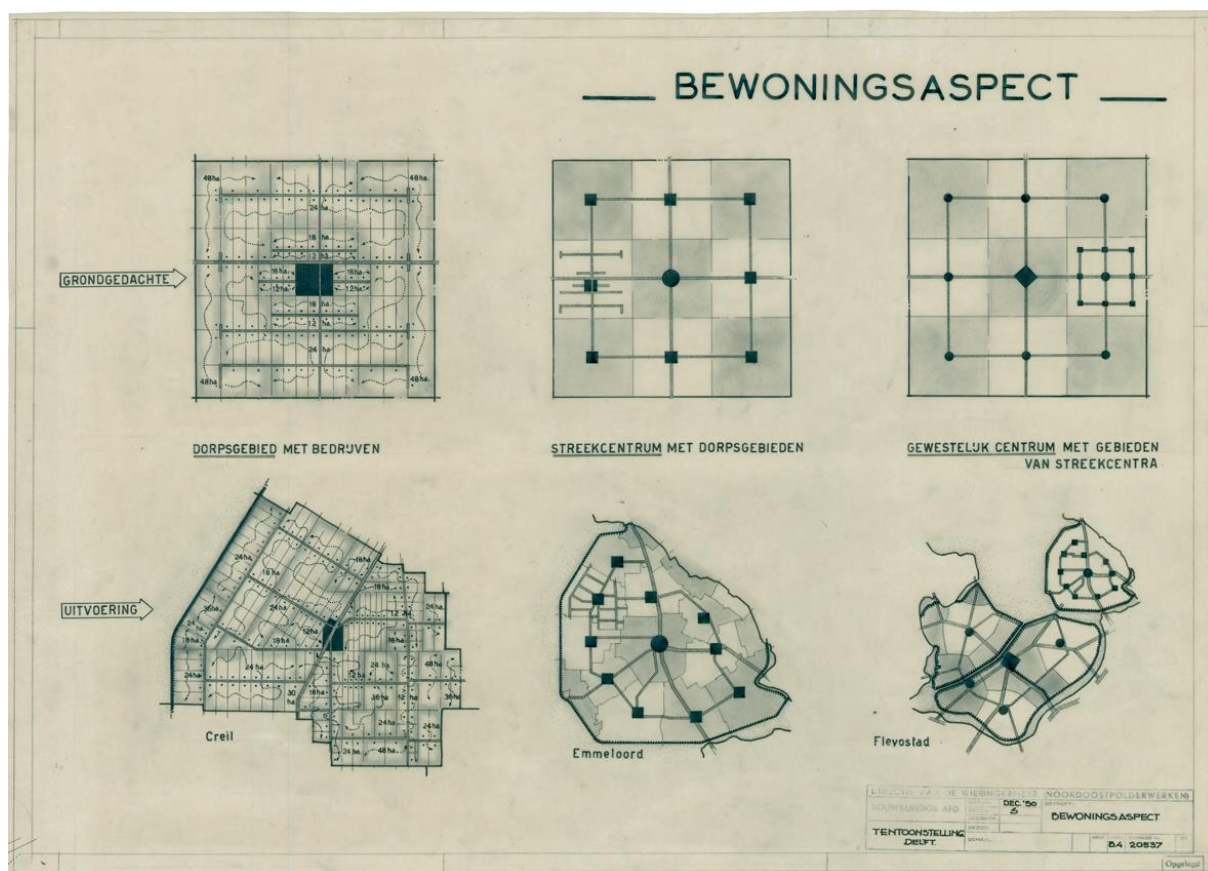
Toen voor de Wieringermeer, de eerste grote droogmakerij van het Zuiderzeeproject, een verkavelingsplan tot stand kwam, werden daarin de bouwterreinen van de verwachte nederzettingen node gemist. Architect-stedenbouwkundige M.J. Granpré Molière, die al vanaf 1926 voor de Dienst der Zuiderzeewerken werkzaamheden verrichtte, kreeg de opdracht snel in deze tekortkoming te voorzien. Hij bepaalde het aantal nederzettingen op dertien, maar dit aantal en hun situering bleek niet goed doordacht. Uiteindelijk kwamen er vóór de Tweede Wereldoorlog drie dorpen in het centrum van de Wieringermeer tot stand en in de jaren vijftig van de vorige eeuw nog één in het oosten van de polder. Gereserveerde bouwlocaties aan de rand van de polder bleef men agrarisch exploiteren.

*M.J. Granpré Molière
(tekening van J. Colette,
1941).*

Verkavelingsplan van de Wieringermeer, met in lichtgeel de locaties van de beoogde nederzettingen, 1929.

In de Noordoostpolder werd een dorpenpatroon gerealiseerd dat was gebaseerd op de centrale plaatsentheorie, waarover de Duitse geograaf Walter Christaller in 1933 voor het eerst publiceerde. Deze theorie ging uit van voorzieningen van verschillende niveaus en hun in omvang wisselende verzorgingsgebieden. Een hiërarchisch nederzettingenpatroon vloeide daaruit voort. In de Noordoostpolder vertaalde zich dit in een krans van dorpen met basisvoorzieningen rond de hoofdplaats Emmeloord, alwaar een ziekenhuis, bibliotheek, theater, instellingen voor voortgezet onderwijs en kantoren van landbouworganisaties te vinden waren. De bereikbaarheid van de dorpen voor de bewoners van het platteland en de bereikbaarheid van Emmeloord vanuit de dorpen waren leidend bij de verdeling van de nederzettingen over de polder. De dorpen zelf lagen alle op een plek waar een weg en een bevaarbaar kanaal bij elkaar kwamen. Bij de planvorming was de overbrugging van afstanden met de fiets maatgevend.

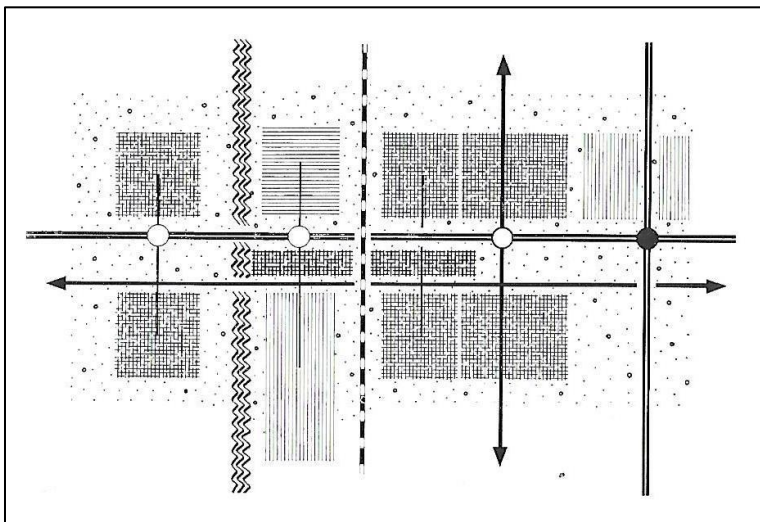

Schematisch overzicht van het bewoningsaspect van de Noordoostpolder en de Zuidelijke IJsselmeerpolders, zoals weergegeven ten behoeve van een expositie over het Zuiderzeeproject in Delft, 1951.

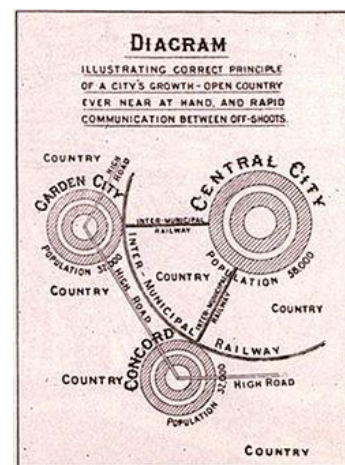
Een hiërarchische verzorgingsstructuur leek in het midden van de twintigste eeuw ook het nederzettingenpatroon van de Zuidelijke IJsselmeerpolders te gaan schragen. De top van dat patroon zou de polderhoofdstad Lelystad moeten worden. Mechanisatie en rationalisatie in de landbouw, de behoefte aan meer en betere basisvoorzieningen, de toenemende motorisering van de samenleving en het overheidsbeleid om bevolkingsdruk in het westen van land ook af te leiden naar de IJsselmeerpolders, maakten dat de verdeling van nederzettingen in het nieuwe land zich sterk wijzigde. In Oostelijk Flevoland kwam nog wel een gewestelijke hoofdkern tot stand, Dronten, maar meer dan twee dorpen, Swifterbant en Biddinghuizen, werd niet nodig geacht. In het westen van de

polder werd de hoofdstad van het Zuiderzeeproject gepland. De bevolkingsprognose van 100.000 inwoners in het jaar 2000 was mede gebaseerd op de opvang van mensen voor wie er in de Randstad geen woning voorhanden was. In Zuidelijk Flevoland werd buiten een grote nieuwe stad in het zuidwesten niet meer dan één dorp nodig geacht. Tot 1964 lag deze nederzetting midden in het agrarisch gebied. Daarna verschoof het dorp naar de rand van de polder om zijn basis te verbreden: ook land- en waterrecreatie zouden aan de dorpsgrootte moeten bijdragen en zo de gewenste voorzieningen mogelijk maken.

De geografische situering van Lelystad, midden in het IJsselmeergebied, kwam nog voort uit de toepassing van de centrale plaatsentheorie op de gehele landaanwinning van het Zuiderzeeproject. Daarbij werd er vanuit gegaan dat ook het huidige Markermeer zou worden ingepolderd. In het eerste stadsplan voor de polderhoofdstad – een ontwerp van ir. Cornelis van Eesteren – is zelfs met toekomstige Lelystadse woonwijken in de Markerwaard rekening gehouden.

Schematische weergave van Van Eesterens stadsplan voor Lelystad, met twee woonwijken ten westen van het Oostvaardersdiep, zoals gepubliceerd in 1966.

Een van de diagrammen van het 'Garden City'-concept van Ebenezer Howard.

De locatie van een grote stad in Zuidelijk Flevoland, welke in 1970 de naam Almere kreeg, is bepaald door de wens om een Randstedelijk overloopgebied in de polder te creëren waarvan zowel Amsterdammers als Utrechtenaren profijt zouden hebben. Omdat voor bevolkingsomvang in het jaar 2000 een ruime marge van 125.000 tot 250.000 werd aangehouden en er veel onzekerheid heerste over het groeitempo, werd het nuttig geacht de bouw van de stad te faseren door een polynucleaire opzet. In een gebied met veel en gevarieerde beplanting zouden al naar gelang de behoefte grote en minder grote nederzettingen gebouwd kunnen worden. Ze moesten door goede onderlinge verbindingen een samenhangend geheel gaan vormen. Deze ruimtelijke opzet was rechtstreeks ontleend aan de ideeën voor tuinsteden, die de Engelsman Ebenezer Howard omstreeks 1900 naar voren bracht. Tegelijkertijd was het een verwijzing naar het aantrekkelijke woonmilieu van Het Gooi. Een spiegeling van dat milieu in de polder zou de aantrekkingskracht van Zuidelijk Flevoland sterk vergroten, zo werd gedacht. In Almere Haven refereert de wijk Overgooi zowel in naam als vormgeving nog aan dat idee.

André Geurts

Verantwoording van de illustraties

Verkavelingskaart van de Wieringermeer:
Batavialand (collectie Kaarten en tekeningen), Lelystad.

Tekening van M.J. Grandpré Molère:
<https://repository.tudelft.nl/view/MMP/uuid:794e5c02-02a3-4fbc-b011-e12c47e8e4bb>.

Schematisch overzicht van het bewoningsaspect:
Het Flevolands Archief (collectie Tekeningen Directie van de Wieringermeer/RIJP), Lelystad.

Schematische weergave Van Eesterens stadsplan voor Lelystad:
C. van Eesteren, *Stedebouwkundig plan voor Lelystad*. Speciaal nummer van *Driemaandelijks Bericht betreffende de Zuiderzeewerken* ('s-Gravenhage 1965) 16. Een exemplaar is voorhanden in de bibliotheek van Batavialand te Lelystad.

Een diagram van het Howards 'Garden City'-concept:
https://en.wikipedia.org/wiki/Garden_city_movement.